

המחנך כמשכך כאבים

נִיל פּוֹסְטְמָן

נִיל פּוֹסְטְמָן (1931–2003) היה מבקר תרבות אמריקני, כותב פורה, מרצה מבוקש ומעל הכל – מחנך. הדאגה לדמותם האינטלקטואלית והמוסרית של בני הדורות הבאים ניצבה בראש מעייניו, והיא משתקפת היטב הן בביקורת החריפה שמתח על תקשורת ההמונים והן בהצעותיו לרפורמות פדגוגיות. פוסטמן, שייסד תכנית ל"אקולוגיה של המדיה" באוניברסיטת ניו יורק, שבה לימד במשך ארבעים שנה, סבר כי הסגידה לטכנולוגיה, פולחן היעילות, שטף המידע הבלתי מסונן והרדידות הבלתי נסבלת המאפיינים את האקלים התרבותי הנוכחי מאיימים לשבש את יכולתם של בני האדם להתמודד עם השאלות המהותיות של החיים האנושיים. הוא היה מוטרד במיוחד מכוחה העצום של הטלוויזיה והאשימה לא רק בהשטחה של הדיון הפוליטי והתרבותי אלא גם בקיצור גיל הילדות. צופים צעירים, הסביר, נחשפים דרך המרקע לתכנים החותרים תחת סמכות הוריהם ומטשטשים את הגבולות בין עולמם לעולם המבוגרים. כדי להתמודד עם מגמות אלה קרא פוסטמן לחיזוק מעמדו של בית הספר, לפיתוח יכולתם של התלמידים לחשוב באופן ביקורתי ולהגנה על תרבות הקריאה והכתיבה מפני השפעתו המשחיתה של הדימוי החזותי. עד שהלך לעולמו בשנת 2003 הספיק פוסטמן לפרסם שמונה עשר ספרים ומאות מאמרים. חיבוריו אבדן הילדות (1982), בידור עד מוות (1985), טכנופולין (1992) וקץ החינוך (1995) תורגמו לעברית וראו אור בהוצאת ספריית פועלים.

המאמר המובא להלן מבוסס על הרצאה שנשא פוסטמן בוועידה השנתית של 'האגודה לפיקוח ולפיתוח קוריקולום' שנערכה בניו אורלינס במרס 1987. בהקדמה שצירף לטקסט עם פרסומו בקובץ המסות התונדיות מצפוניות (Conscientious Objections) ב-1988 כתב פוסטמן: "מאמר זה יועד במקורו לעיונם של אנשי חינוך, אבל כתבתי אותו מתוך מחשבה על אנשים מן היישוב, או לפחות על אותם אזרחים השואלים את עצמם איך זה שבתי הספר שלנו כושלים כל כך – כשל של המורים, לא של התלמידים. כפי שקורה לי בדרך כלל, אני מגיע למסקנה כי בלבה של כל רפורמה משמעותית נמצא החינוך לשפה".

כשם שטבעי הוא שפיזיקאי בעל הבנה מעמיקה יימשך לעבר הדת, כך טבעי שפילוסוף שהגיע לבשלות יפנה את תשומת לבו לבעיות החינוך.

אם כן, מהו פשר הדעה הקדומה העיקשת הזו כלפי הנושא וכלפי אלה שהעיון בו הוא מקצועם? כדי לקבל תשובות החלטיות, ניאלץ להמתין לפרויקט מחקר מקיף ונרחב, שסוציולוגים, פסיכולוגים, היסטוריונים ואולי אפילו אנתרופולוגים יצטרכו לתרום לו מנקודות מבטם. הזכרתי את האנתרופולוגיה כיוון שאני חושד כי עוצמתה של הדעה הקדומה משתנה מתרבות לתרבות. יש מקומות – סין, לדוגמה – שבהם אולי היא אינה קיימת כלל. אבל אם נגביל עצמנו למערב, נגלה כמעט בוודאות כי ארצות־הברית היא המקום שבו הדעה הקדומה הזו פעילה יותר מכל. בשורה של אוניברסיטאות אמריקניות גדולות – ייל, למשל – סטודנט אינו יכול ללמוד חינוך כמקצוע ראשי. הזלזול בנושא הזה כה עמוק באוניברסיטאות מסוימות עד שהן מאפשרות לסטודנט לבחור במנהל עסקים כמקצוע ראשי, אבל לא בחינוך. אמנם בוגרי מנהל עסקים נמצאים בדרך כלל בעמדה המאפשרת להם להעניק תרומות גדולות יותר לאוניברסיטה מאשר בוגרי החוג לחינוך, אבל עובדה זו בפני עצמה אין בה די כדי להסביר מדוע הדעה הקדומה שדיברנו בה נפוצה כל כך. הרי באוניברסיטאות רבות שבהן נחשב נושא החינוך לעיסוק צדדי (אם הוא נחשב בכלל), תחומים כמו עבודה סוציאלית או סיעוד מוגדרים כמקצוע ראשי, ואף לא אחד משני אלה אינו מבטיח לבוגרים שיגיעו למצב שבו יוכלו להרעיף תרומות גדולות על המוסד שבו למדו – על ה"אַלְמָה מְאֻטֶּר" שלהם. לא, אינני סבור שכלכלת האוניברסיטאות תגלה לנו יותר מדי. ניסיוני שלי לתהות על פשר העניין הוביל לכיוון אחר. ואמנם מצאתי, כך אני מאמין, דרך להפוך את הדעה הקדומה הזו על פיה מן היסוד. זאת ועוד, אני מאמין כי חקירותיי נותנות בידינו את הפתרון לבעיה מאיימת הרבה יותר: כיצד נוכל לחזק את כבודנו העצמי.

אקדמאים מן הזן הנפוץ מנמקים בדרך כלל את סלידתם מסוגיית החינוך בטענה שזהו נושא טריוויאלי. הם אומרים זאת ללא מחשבה יתרה, כאילו שיננו את תשובתם בעל פה ואינם מצפים שיסתרו את דבריהם. כאשר הם נתקלים בכל זאת בטענות נגדיות ומוצגות לפנייהם כמה שאלות שנבררו היטב, כמו "האם טריוויאלי לבחון למה הכוונה במונח 'למידה'? ומהו היחס, אם הוא קיים, בין הוראה ללמידה?", המתקפה שלהם עוברת לחזית אחרת. הבעיה איננה הטריוויאליות של הנושא, הם אומרים, אלא הטריוויאליות של המרצים

המלמדים אותו; לרבים מן המרצים האלה אין ידע מעמיק בכתבי אפלטון, קיקרו, לוק, רוסו ופילוסופים אחרים בעלי שיעור קומה. ההאשמה הזו כנראה נכונה, אבל קל למדי להדוף אותה, שהרי גם מרצים במקצועות אחרים סובלים מפגם דומה – ובמידה שאינה פחותה. מי יכחיש כי ישנם פרופסורים לכלכלה שלא קראו מאל"ף ועד תי"ו את ריקרדו, את מרקס ואפילו את אדם סמית? או שישנם פרופסורים למדע המדינה שהיכרותם עם חיבוריו של מקיאוולי עלובה, לא כל שכן בקיאותם בכתבי אריסטו ואפלטון? או מרצים לפסיכולוגיה שאינם יודעים דבר על יצירותיו של ארתור שניצלר, אף שפרויד ראה אותו כשווה ערך לו עצמו? אפשר לפקפק בכך שבורותם של פרופסורים לחינוך, כקבוצה, עולה על זו של פרופסורים במקצועות אחרים.

החלוקה השווה של הבורות בקרב הסגל האוניברסיטאי מעלה בכל זאת שאלה, שהתשובה לה סוללת את הדרך לפתרון העשוי לשחרר אותנו גם מן הדעה הקדומה וגם מפגמים מסוימים שאנו סובלים מהם: האם בפרופסור נבער לחינוך יש דבר-מה גרוע יותר מאשר בפרופסור נבער לכלכלה, למדע המדינה או לפסיכולוגיה? התשובה, אני סבור, חיובית. כל הפרופסורים הם בורים, אבל לא כל סוגי הבורות זהים במידת חומרתם, ואין גרוע מבורות בנושא החינוך – שהרי תחום זה טוען לחזקה על הטריטוריה הגדולה ביותר שבנמצא. הוא מתיימר לומר לנו לא רק מהי אינטליגנציה, אלא גם איך אפשר לטפחה; לא רק מהו ידע ראוי, אלא גם כיצד אפשר להשיגו; לא רק מהם החיים הטובים, אלא גם כיצד אפשר להתכונן אליהם. אין עוד נושא אחר – אפילו לא הפילוסופיה עצמה – השואף להקיף תחום גדול כל כך, ולכן אין מקצוע אחר התובע מן הפרופסורים שלו ברק וחכמה בעוצמה רבה כל כך. פרופסור למדע המדינה או לכלכלה שאיננו מבריק או שאינו ניחן במבט מעמיק בהחלט אינו ראוי לבזו; אדרבה, ייתכן שאך בקושי יבחין מאן דהוא בחסר. אבל איש חינוך שאינו מבריק ושאינו ניחן במבט מעמיק הוא טיפוס מעורר רחמים, פגום, מגשש באפלה, אדם שטיפשותו חשופה לעיני כל. בתחומים אחרים הרישול אינו גלוי ואינו בולט כל כך לעין. היומרה לעסוק בשאלות שהעסיקו את אפלטון, את ארסטמוס, את לוק ואת דייואי בלי להיות מחונן בכוחות המחשבה שלהם – קל וחומר בתעצומות הנפש שלהם – הרי זו שאיפה שחצנית ההופכת את איש החינוך מן הסוג הנפוץ, כמוני, למושא לרחמים וללגלוג.

לאלה מאתנו – בין שהם מורים, אנשי ניהול או פרופסורים – המבקשים לעצמם את התואר "אנשי חינוך", יש בעיה עם מה שהיוונים כינו "היבריס". איך נוכל לפתור אותה? התשובה פשוטה מן המצופה. הפתרון הוא להפחית את

היקף מגבלותינו על ידי כך שנצמצם את היקף הנושא. כך נוכל לא רק לזקוף את גבנו אלא גם לשפר את כשרוננו ואת יכולותינו. אם יורשה לי, אנסח זאת כך: קטן יותר הוא טוב יותר.

סוגיית האינטליגנציה יכולה לשמש לנו דוגמה עיקרית. לא יהיה זה יאה ואף לא הכרחי מצדם של אנשי חינוך לטעון כי הם יודעים אינטליגנציה מהי וכיצד אפשר לטפחה. זוהי טענה רהבתנית, והאינטליגנציה היא תחום רחב מדי וחמקמק. אנשי חינוך כמונו אינם יכולים לרדת לחקרם של אינספור סוגי האינטליגנציה, ואין אנו משטים באיש כשאנחנו מייצרים אוצר מילים ענק המתיימר להקיף את הנושא כולו. "במקום שבו ההבנה נכשלת", כתב גתה, "תבוא במקומה מילה". הוא לא ראה לנגד עיניו את אוצר המילים של אנשי החינוך, אבל המכתם מתאים בכל זאת. במילים פשוטות, איננו יודעים כמעט דבר על האינטליגנציה, בדיוק כשם שרופאים אינם יודעים כמעט דבר וחצי דבר על הבריאות. זו הסיבה שרופאים אינם עוסקים בבריאות, אלא מעדיפים להקדיש את כל תשומת לבם למאמץ לפטור אותנו ממחלות. ואמנם, הם מגדירים את הבריאות כהעדר מחלה. זוהי דרך הגיונית לגמרי לראות את פני הדברים, וזהו חלק מן ההסבר להצלחה הרבה שהם זוכים לה בהשוואה למורים. ההתרכזות בחיסול החולי מקנה למטרות ולכלים של הרופאים מיקוד מן הסוג שהמורים מעולם לא הצליחו להשיג.

דבר דומה למדי אפשר לומר גם על עורכי דין. האם שמעתם אי פעם על מישהו המתייעץ עם פרקליט כדי לשפר את איכות הצדק או את האזרחות הטובה? עורכי הדין, בין שהם תובעים ובין שהם סנגורים, אינם מטרידים עצמם בסוגיות כאלה, שעליהן ממילא אין הם יודעים יותר מן המוכר במכולת שמעבר לכביש. הם מעסיקים עצמם בענייני אי-צדק ואזרחות גרועה, שעליהם הם יודעים יותר מכל אדם אחר, ומתברר שאלו גם תחומי התמחות רווחיים הרבה יותר. במילים אחרות, רופאים ועורכי דין הם משככי כאבים. אלה המבקשים את שירותיהם הם אנשים שמצאו עצמם בצרה כזו או אחרת וזקוקים לסעד.

זוהי אפוא האסטרטגיה שאני מציע לאנשי החינוך: הבה ננטוש את הניסיונות המעורפלים להפוך ילדים לאינטליגנטיים – אלו ניסיונות שחצניים, ובסופו של דבר גם חסרי תוחלת – ותחת זאת נעזור להם להימנע מלהיות טיפשים. אולי תחשבו שאני מלהטט במילים, שאני מציע תעלול סמנטי ותו לא. ייתכן – אבל אין זה "סתם" תעלול סמנטי. בכך שנשנה את הדרך שבה אנו מדברים על תפקידנו כמורים, נשית על עצמנו מגבלות הכרחיות ונציב לנגד

עינינו מטרות ניתנות להגשמה. הבה נחזור לאנלוגיה הרפואית: הרופא מבין במחלות ויכול ליעץ לנו כיצד להימנע מהן. הוא יאמר שעלינו להימנע מעישון, מצריכת מלח מופרזת ומשומן רווי. הוא יורה לנו ליטול שני אספירין, פניצילין כל ארבע שעות וכן הלאה. ובכן, אני מציע שהחינוך, במחקר ובפרקטיקה, יאמץ את הפרדיגמה הזו בדיוק. על איש החינוך להיעשות מומחה לטיפשות ולדעת אילו הליכים ספציפיים נדרשים כדי למנוע אותה.

אני מכיר בכך שבניגוד לחקר המחלות ואי-הצדק, חקר הטיפשות לא התבצע כמעט מעולם באופן שיטתי. אולם אין פירוש הדבר שאין לו היסטוריה. לאמיתו של דבר, ספרים מכובדים רבים עוסקים בנושא זה ומטפלים בו בחריצות. מן הספרים האלה, החביבים עליי במיוחד הם המאמרות של קונפוציוס והדיאלוגים המוקדמים של אפלטון, שאינם שונים בהרבה מהרהורים על הטיפשות. סוקרטס הכיר בכך שאינו יודע מהי האמת, ובילה את זמנו בחשיפת אמונותיהם הכוזבות של אלה אשר סברו לתומם כי ידע כזה מצוי ברשותם. יש לי חולשה גם לשבחי הסכלות של ארסמוס, למסעי גוליבר של ג'ונתן סוויפט, ובנימה מודרנית יותר, לפרשנון המובן מאליו החדש (*Exégèse des nouveaux lieux communs*) של ז'אק אָלול ולאין מידה לאדם של סטיבן ג'יי גולד. אבל לא משנה כמה ספרים תקרא, אני סבור שתגלה כי קיימות שלוש מסקנות לגבי הטיפשות – מסקנות שכל הסופרים שכתבו על הנושא הגיעו אליהן. המסקנות האלה מספקות לאנשי החינוך תשתית שאפשר לבנות עליה. הראשונה היא שכולם פועלים בטיפשות, כולל אלה שכותבים עליה; איש מאתנו לעולם אינו חף מטיפשות, והסכנה רצינית במיוחד כאשר אנו חושבים שאנחנו בטוחים מפניה. העובדה שיש אספקה כמעט אינסופית של טיפשות, כולל זו שלנו, צריכה למלא את אנשי החינוך ענווה, ובלי כל קשר גם להניח את דעתם: הם לעולם לא ייעשו למיותרים.

המסקנה השנייה היא שאפשר להפחית את הטיפשות. אנשי חינוך מבזבזים כיום זמן יקר בדיונים חסרי תכלית בשאלה אם אינטליגנציה היא קבועה או לא, אם היא גנטית בעיקרה או סביבתית, ואפילו מה שיעורה בקרב כל גזע. בכל האמור בטיפשות, אין כל צורך בדיונים כאלה. טיפשות היא צורת התנהגות. היא איננה משהו שיש לנו או אין לנו; היא משהו שאנחנו עושים. שלא כמו האינטליגנציה, אין היא מטפורה או יציר היפותטי שנוכחותו מוסקת מתוך

ציון במבחן. את הטיפשות אנו יכולים לראות ולשמוע. ואפשר להפחית את נוכחותה על ידי שינוי בהתנהגות. מכאן צריכה לצמוח לאנשי החינוך תחושה של עוצמה.

המסקנה השלישית היא שהטיפשות מתגלמת בעיקר באמצעות הלוע, הלשון, השפתיים והשיניים; כלומר הטיפשות מתבטאת בראש ובראשונה בדיבור. אמנם נכון שאופני הדיבור שלנו נתונים לשליטת תודעתנו, ואיש אינו בטוח לגמרי מהי בכלל "תודעה". אבל אנחנו משוכנעים שדרך הביטוי העיקרית של התודעה היא במשפטים. כאשר אנו חושבים, אנו מסדרים על פי רוב משפטים בתוך הראש. בחשבנו מחשבות טיפשיות אנחנו מסדרים משפטים טיפשיים. אפילו כשאנחנו עושים דבר מטופש בלי לפצות את פינו, ברי שדיברנו אל עצמנו קודם המעשה והגענו כנראה למסקנה שזוהי דרך פעולה הגיונית. המילה, בקיצור, מחוללת את המעשה. עובדה זו מספקת לאנשי החינוך תחום עיסוק ספציפי: חקר אותן דרכי דיבור המובילות לגרימת נזק מיותר, לכישלון, לאי־הבנה ולכאב.

תחושה של ענווה, תחושה של עוצמה ותחום עיסוק ספציפי; אלה בדיוק הדברים שיש לעורכי דין ולרופאים, וזה מה שיכולים המחנכים להרוויח אם רק יאמצו את המטפורה של איש החינוך כמשכך כאבים. בכך, כמובן, לא יסתיים העניין – זוהי רק ההתחלה. עוד שני צעדי ענק נחוצים כדי להשלים את השינוי העמוק. ראשית, עלינו להתוות אנטומיה של הטיפשות, ובכלל זה טקסונומיה מקיפה שלה. ממש כפי שרופאים זיהו, תיארו וכינו בשם צורות שונות של חולי, כך עלינו לזהות, לתאר ולכנות בשם צורות שונות של טיפשות. ואז, כמובן, עלינו להמציא שני סוגי קוריקולום: האחד נועד לאלה המלמדים חינוך את מי שעתידיים להיות מורים; ובעקבותיו, סוג נוסף לשימוש בבתי הספר שבהם לומדים ילדים במגוון גילאים מקצועות שונים.

הרקע שלי אינו מאפשר לי להתיימר לומר כיצד ראוי להוציא אל הפועל תכנית כזו. אבל אני רוצה להתעקש על פרט אחד: בעקבות האנלוגיה לתחום הרפואה, יש להבין את סוגי הקוריקולום הללו כאסטרטגיות שתכליתן לשחרר את התלמידים מן הכאב הפוגע גם במי שנכשל בדיבור טיפשי וגם במי שנופל לו קרבן. הטיפשות דומה לחולי במובן זה שחלק ממנה אנו מפיקים מתוך עצמנו, כמו כיבים, וחלק ממנה ממיטים עלינו אחרים, כמו אבעבועות שחורות. התלמידים שלנו זקוקים להגנה מפני שני הסוגים. בעניין הזה אני מעז לקוות כי אוכל לתרום משהו.

במהלך עשרים השנים האחרונות, ניסיתי כמה פעמים להרכיב אנטומיה של הטיפשות, כשאני משתמש, עליו להוסיף, בנטיית שלי בכיוון הזה כבחומר מחקרי. לא אטען שהצלחתי הייתה מלאה, אבל בכל זאת עלה בידי לבדד שלושים ושניים סוגים של דיבור טיפשי. הללו כוללים כמה מן הדפוסים הבולטים ביותר לעין, כגון חשיבה של "או זה או זה"; הכללת יתר; אי-יכולת להבחין בין עובדה למסקנה; וֶאֱפִיקָצִיָה, שהיא הנטייה הנפוצה עד להדאיג לבלבל בין מילים לדברים. מכאן ועד סוף המאמר הזה, הייתי רוצה להציע כמה דגימות נוספות כדי שיהיה לכם מושג ברור יותר בריפויים של אילו דברים צריכים אנשי החינוך להתמחות – לפחות כפי שאני רואה זאת.

ידוע לי היטב, אגב, כי יש אנשים שאינם רואים בעין יפה את השימוש שלי במילה "טיפשות" כתווית למנהגים הלשוניים הללו. מתברר שהם חשים כי המילה הזו מחמירה ושיפוטית מדי ולכן אינה הולמת יוזמה חינוכית מכובדת. ידידי ועמיתי הנרי פֶּרְקִינְסוֹן, שניסה בעצמו להרכיב אנטומיה של הטיפשות, מעדיף את המילה "טעייה", כפי שמבהיר ספרו הנהדר אפשרויות הטעייה (*The Possibilities of Error*). אבל ידיד ועמית אחר, צ'רלס ויינגרטנר, מבכר את המילה "בולשיט", לא רק כיוון שסוג הדיבור שאותו אנו מבקשים לחקור ראוי לפסק דין מחמיר, אלא גם משום שהמילה הזו מדגישה כי טיפשות היא אכן בעיקר סוג של דיבור. דחיתי את הצעתו של פרופ' ויינגרטנר, אף שאודה ואתוודה כי המחשבה על שנתון של אוניברסיטה המציע קורסים בשם "בולשיט למתחילים", "בולשיט רמת ביניים" או "בולשיט למתקדמים" מעלה בי חיוך רחב. כך או כך, אשתמש כאן במונח "בלבול מוח" (*balderdash*) כמעין פשרה בין עדינותו המופלגת של פרקינסון ובין ישירותו של ויינגרטנר. אבל בין שנכנה את צורות הדיבור האלה בשם טיפשות, טעייה, שגיאות, בולשיט, בלבול מוח או בכל שם אחר, בסופו של דבר מדובר בדפוסים התנהגותיים לשוניים המביאים לכאב ולאי-הבנה מיותרים. לעתים אלה תכסיסים מודעים שאנשים נוקטים כדי לסובב אחרים בכחש; פעמים אחרות, אלו הרגלים לא מודעים שבגינם אנו מרמים בעיקר את עצמנו. בכל המקרים, הם תובעים קרבנות.

יש כל כך הרבה סוגים של בלבול מוח עד שלא אוכל להזכיר אלא חלק זעום מהם, ולהתייחס בהרחבה אף לפחות. כיוון שכך, אבחר רק את הסוגים שיש להם איזו משמעות טרנסצנדנטלית. שימו לב שהמשפט האחרון הוא דוגמה משובחת לבלבול מוח, כיוון שאינני בטוח מה עשוי להיות פירושה של

"משמעות טרנסצנדנטלית" וגם לכם אין מושג. הייתי צריך לסיים את המשפט במשהו, ומפני שלא היו לי קריטריונים ברורים שעל פיהם יכולתי לבחור את הדוגמאות שלי, הגעתי למסקנה שזהו המקום לכמה מילים מופצצות. וכך הגענו לסוג הראשון של בלבול מוח: פומפוזיות.

פומפוזיות היא ניצחון הסגנון על התוכן. באופן כללי היא איננה הסוג הרקוב ביותר של בלבול מוח. מידה מעטה של פומפוזיות בטקס סיום בית הספר היא בוודאי נסבלת – אבל בהחלט אין פירוש הדבר שאין בה נזק. רבים ניזוקים ממנה מדי יום: הם מרגישים פחותי ערך בהשוואה לאלה המשתמשים במילים, בביטויים ובמשפטים מצועצעים כדי להסוות את חסרונותיהם שלהם. אנשים רבים העוסקים בהוראה כמעט לעולם אינם יוצאים מתחומיה של הפומפוזיות, ולא היו מסוגלים לתפקד כלל, פשוטו כמשמעו, לולא העובדה שמשלח ידם הפך את הצורה הזו של בלבול מוח לדבר כמעט מכובד.

באופן כללי, פומפוזיות איננה מחלה נפוצה בין הצעירים, אף שהם נופלים לה קרבן בקלות. דומה כי אפשר למצוא יחס ישר בין פומפוזיות להזדקנות, כפי שאני מתחיל לגלות בעצמי. בכל אופן, אנשים צעירים סובלים סבל רב מסוג קרוב של בלבול מוח – מה שמכונה חספוס (earthiness). השימוש בחספוס מבוסס על ההנחה שמי שמשתמש במילים ישירות, בגסויות ובקללות הוא משום מה אדם כן יותר ממי שמקפיד על לשון צחה. החספוס הוא תמונת הראי של הפומפוזיות: אנשים המשתמשים הן בפומפוזיות והן בחספוס מקווים ששומעיהם יסתנוורו מאופן דיבורם עד כדי כך שלא ישגיחו בדלות החומר. החספוס נעשה מסוכן כשאנו משכנעים את עצמנו שגסויות הן הדרך המתבקשת להבעת כנות, ישר או גילוי לב.

צורה אחרת של בלבול מוח, מטרידה הרבה יותר, נקראת "לשון נקייה" (euphemism), ודוגמה לה אפשר לראות בצירוף "בלבול מוח" עצמו. כשהשתמשתי בצירוף הזה חטאתי בלשון נקייה. אבל החטא שלי חמור הרבה פחות מחטאם של כמה אנשים אחרים, חשובים ממני בהרבה. אחת הדוגמאות הטובות ביותר לשימוש בלשון נקייה מוצעת לנו באדיבות דוברו של ריצ'רד ניקסון, רונלד זיגלר, שבמקום להשתמש במילה אחת קצרה, "שקרים" – כמו במשפט "הצהרותיו הקודמות של הנשיא הן שקרים" – בחר בניסוח "אינן עוד בתוקף". הנשיא ניקסון עוד התעלה על זיגלר כשהודה שחברים בארגון הקמפיין שלו חטאו ב"התלהבות יתר". הייתה זו הפעם הראשונה, למיטב ידיעתי, שבה

המילה "התלהבות" שימשה לתיאור פריצה, גניבה, מתן שוחד ועדות שקר.* כך או כך, דומה כי ללשון הנקייה נודעת חשיבות הולכת וגוברת בחיים הציבוריים באמריקה: היה עלינו לשאת צירופים כגון "מתקפת תגובה הגנתית",** "מעצר מונע", "תכניות להשכנת שלום",*** ואחת הדוגמאות האהובות עליי ביותר – "דיס-אינפורמציה". ממשל רייגן טוען כי לא שיקר לציבור האמריקני בעניין לוב; הוא בסך הכל הפיץ דיס-אינפורמציה.**** ואם כבר הזכרנו את הממשל הנוכחי, אני חייב לציין שאחד המקרים היצירתיים ביותר של לשון נקייה הוא האמירה, שנשמעה לאחרונה, כי הנשיא רייגן מעדיף "סגנון ניהולי במעורבות מצומצמת". אני מניח שהקורא מבין כי הכוונה היא שאין לו שמץ של מושג על מה שקורה.

לשון נקייה, אם כן, היא צורה של בלבול מוח שבה אנו מנסים להסוות את טבעה של המציאות. בדומה לפומפוזיות, התהליך הזה אינו כרוך תמיד בגרימת נזק, משום שיש הזדמנויות רבות שבהן הנימוס והטעם הטוב מחייבים שימוש בלשון נקייה. עם זאת, כאשר לשון נקייה הופכת לאופן ההתבטאות השליט בחיינו המוסדיים, היא נעשית מסוכנת ואין לסבול אותה.

הדבר נכון גם לגבי בן דודה של הלשון הנקייה – הקסם במילים (word magic). קסם במילים הוא תהליך שבו השימוש שנעשה במילים אינו מבקש רק לטשטש את המציאות אלא להחליפה לחלוטין. קסם במילים הוא נָגַע חמור בקרב הצעירים, אבל הם אינם נשאי המחלה העיקריים. הסברה שדי בכך שנאמר משהו כדי להפכו לאמיתי היא האסטרטגיה הבסיסית של היוזמה הפרטית הגדולה ביותר באמריקה – הפרסום. תעשיית הפרסום מתבססת במידה רבה על אוכלוסייה המאמינה בכוחן המאגי של המילים ליצור ממשויות שאינן קיימות. רבים הם האנשים המשוטטים באין מפריע ברחובות וסבורים,

* הכוונה, כמובן, לפרשת ווטרגייט, שראשיתה בפריצה למטה המפלגה הדמוקרטית במלון ווטרגייט בווינגטון ב-1972, ואחריתה בהתפטרותו של הנשיא ניקסון באוגוסט 1974.

** protective reaction strike – הביטוי ששימש את ממשל ניקסון לתיאורן של הפצצות נרחבות שביצע חיל האוויר האמריקני בווייטנאם בתחילת שנות השבעים.

*** סדרת מבצעים צבאיים של הסי-איי-אי נגד תומכי הווייטקונג בווייטנאם.

**** ב-1986 יזם ג'ון פוינדקסטר, היועץ לביטחון לאומי של הנשיא רייגן, תכנית להפצת מידע כוזב בדבר עימות קרב בין ארצות-הברית ללוב כדי לערער את משטרו של קדאפי.

כמדומה, ששימוש במי הפה של חברת ליסטרין ישפר את חיי המין שלהם או שחומר הניקוי של טייד, אם משתמשים בו בשפע, אכן יעלים את הבעיות המטרידות את משפחתם. לאמיתו של דבר, אם טייד מעלים משהו הרי זה את המים הנקיים בנהרות שלנו, לא בעיות משפחתיות; ואינני בטוח עם כמה עוד בלבולי מוח כאלה תוכל הסביבה שלנו להתמודד.

קסם במילים הוא צורה עתיקה של בלבול מוח, ולעולם אין להקל בו ראש. אבל יש סוג נוסף, עתיק לא פחות, ואולי נבזי עוד יותר: אנשים מכנים זאת בשם פנאטיות. יש סוג אחד של פנאטיות, המכונה בדרך כלל שנאת השונה, ועליו לא אומר דבר – לא רק משום שהוא וולגרי ומובן מאליו, אלא גם מפני שמורים מכירים אותו היטב ומשקיעים מאמצים רבים כדי לסייע לתלמידים להתגבר עליו. אבל צורות אחרות של פנאטיות הן פחות מובנות מאלהן ולכן עלולות להיות מסוכנות יותר. אחת מהן היא זו שאני מכנה אֵיִיִּכְמְנִיזִם, על שמו של אדולף אייכמן, ששלח במומחיות רבה מספר עצום של יהודים לתאי הגזים, אבל עד יומו האחרון לא מצא שום פסול במה שעולל. אייכמניזם הוא צורה של בלבול מוח המקבלת כנקודת מוצא וכנקודת סיום את ההגדרות, את התקנות ואת הכללים הרשמיים, תוך התעלמות מן המציאות של סיטואציות ספציפיות. שפתו של האייכמניזם היא קולו של הארגון, ולכן היא בדרך כלל נימוסית, מאופקת ואפילו מלאת חן – בדרכה המזויפת. אחד מידידי קיבל פעם מכתב ממיני־אייכמן אחד, שנפתח במילים: "אנו שמחים להודיעך שהמלגה שלך לשנת הלימודים האקדמית 1981/82 בוטלה". אייכמניזם הוא השפה הקרירה, המסודרת והצינית של המנטליות הביורוקרטית, המנוכרת מן האינטרסים האנושיים. הוא מסוכן במיוחד משום שהוא מנותק כל כך. פירושו של דבר, בין היתר, הוא שכמה מן האנשים הנחמדים ביותר בנמצא מתגלים כמיני־אייכמנים – וזה כולל את רובנו.

למרבה האירוניה, אפשר לזהות את אחת הגרסאות של האייכמניזם בשפה שמדברים קרבנותיו, אותם אנשים שנתקפו יראה כה עזה לנוכח המערכות והממסדים השונים עד שהם מקבלים את כל הכללים והתקנות שמנפקים הביורוקרטים כאילו היו אמיתות בלתי משתנות. ההשלמה הזו מתגלמת לעתים קרובות בהאלהה של ה"הם"; כמו במשפטים "הם לא יתנו לי לעשות זאת" או "אי־אפשר להתמודד אתם". עובדה היא שכל מערכת, מנוכרת ככל שתהיה, נשלטת בסופו של דבר בידי בני אדם ולכן היא ניתנת לשינוי. ברור שהשימוש במילה כמו "הממסד" אינו מסב נזק רב, ובלבד שיובן כי המונח אינו אלא מטפורה לכוח מאורגן. אבל כאשר מושגים כמו "הממסד" ו"מבנה הכוח"

מתיימרים לשקף מציאות של סוכן לא אנושי, המסכל בכל עת את היוזמה האנושית האינדיבידואלית, כי אז הם שווי ערך לאמירה: "השטן דחף אותי לכך". ההישג הגדול ביותר של האייכמניזם הוא ההתמזגות בין שפתו של המדכא לשפתו של המדוכא. בסופו של דבר שניהם אומרים: "אין לי שליטה במעשיי". שני סוגים אחרים של בלבול מוח דורשים כאן דברי הסבר קצרים. אחד הסוגים הוא מה שמכונה לרוב אמונה טפלה. זוהי אמונה שאינה אלא בורות המוצגת באצטלה של סמכות; היא מבוטאת בדרך כלל במילים החלטיות, אך אין לה שום בסיס עובדתי ובר־אימות. כזו, לדוגמה, היא האמונה שהמדינה שבה אתה חי היא מקום נעלה יותר מכל המדינות האחרות, או שהדת שאלה נולדת במקרה מאצילה עליך איזו סמכות מיוחדת בעיני הקוסמוס, זכות שלא נפלה בחיקם של אנשים אחרים. מקצוע ההוראה, מצער אותי לומר, הוליד עשרות אמונות טפלות באותו סגנון – למשל האמונה כי אנשים בעלי תארים אקדמיים הם משכילים, או האמונה כי תלמידים שילמדו דקדוק ידעו לכתוב טוב יותר, או שאפשר למדוד באופן אובייקטיבי את הידע של מישהו בתחום כלשהו. בעיניי, המסוכנת מכל האמונות הטפלות הללו היא האמונה, המובעת בדרכים שונות ומגוונות, כי לימודי ספרות ומקצועות הומאניים אחרים יביאו לידי כך שהתלמיד יהיה אדם הגון, ליברלי, סובלני ותרבותי יותר. בכל פעם שמישהו משמיע את בלבול המוח הזה בנוכחותי, אני משתדל להזכיר לעצמי שבעשרים השנים האחרונות אנשים בעלי דוקטורט במדעי הרוח ובמדעי החברה, שעבדו בשירות הפנטגון, היו אחראים בכל שבוע נתון לקטל בהיקף רחב יותר מכל מעשי הרצח שביצעה המאפיה מראשית דרכה ועד היום.

לבסוף, רציתי להזכיר צורה מדכאת להפליא של בלבול מוח, שהפופולאריות שלה לעולם אינה מגלה סימני נסיגה: הפרחת סיסמאות (sloganeering). הפרחת סיסמאות כוללת בעיקר אמירות ריטואליות שנועדו להביע סולידריות. לאמירות עצמן יש לפעמים משמעויות הפוכות לחלוטין מזו שלה כיוונו מפריחיהן – למשל הביטוי, שלמרבה השמחה כבר יצא משימוש, "כוח לאנשים" (Power to the People). מעטים מאוד ממפריחי הסיסמאות אשר בחרו להשתמש בביטוי הזה היו רוצים באמת ובתמים שלאנשים יהיה כל הכוח – משום שאילו היה הדבר אפשרי, היו רוב האנשים מעדיפים לשים קץ למחאות בקמפוסים, לשחרור האישה, לאקטיביזם השחור ולתנועות פוליטיות טורדניות אחרות. הפירוש האמיתי של "כוח לאנשים" הוא, כמובן, "כוח לאנשים שלנו" – רצון לגיטימי לחלוטין, ובלבד שהבהרת לעצמך ולאחרים שלכך התכוונת. הבעיה העיקרית בהפרחת סיסמאות, בין

שצועקים אותן משורות המפגינים ובין שמדביקים אותן על פגוש המכונית, היא שזהו תחליף לחשיבה ולעתים אפילו התנערות מן החשיבה. הצעירים נגועים במיוחד בסוג הזה של בלבול מוח, ולו רק נצליח לגרום להם להגביל את השימוש בו לעידוד במשחקי פוטבול, נוכל אולי להתקדם קמעה. אבל כל עוד עושים שימוש בסיסמאות כחיקוי של רעיונות – ואין זה חשוב בשמו של מי – יש לנו בעיה רצינית הזקוקה לטיפול.

אומר מיד: ידוע לי כי הדרך שבה הצגתי את צורות הטיפשות הללו אינה מספקת. גם אינני טוען כי אלו הם בהכרח הרגלי התודעה המזיקים ביותר שבהם לקינו. וגם אם כמה מהם אכן כאלה, אני מבטיחכם נאמנה כי אין לי שום מומחיות מיוחדת המאפשרת לי להעלות בדעתי איך נוכל, אנו ותלמידינו, להימנע מהם. כוונתי היא רק להביא אותם כדוגמאות להתנהגויות שנוכל לזהותן ולהעמידן במוקד פעילותנו כאנשי חינוך.

החינוך כאמנות ריפוי התודעה עדיין בחיתוליו. באמרי זאת אין לי כוונה לפגוע בכבודם של אנשי החינוך הדגולים מימים עברו. במשך אלפי שנים מאות שנים לפחות התהדרו אנשים בתואר "דוקטור לרפואה", ורבים מהם היו אמנם מבריקים ולעתים אף מועילים. ובכל זאת, עד המאה הנוכחית, כל תולדות הרפואה לא היו אלא ההיסטוריה של אפקט הפלצבו. רופאים הפכו למרפאים יעילים ושיטתיים רק במהלך התקופה השמורה עדיין בזיכרונם של אנשים חיים. אולי בעוד חמישים שנה נוכל לומר את אותו הדבר על אנשי חינוך.

המאמר פורסם לראשונה ב: *English Education*: Neil Postman, "The Educationist as Painkiller," pp. 7-17. Copyright 1988 by the National Council of Teachers of 20:1 (February 1988), .English. Reprinted with Permission